

УДК 341.48

МАНЬГОРА В.В., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри права
Вінницького національного аграрного університету.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3812-3797>.

ГРУШКО В.В., здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету
менеджменту та права Вінницького національного аграрного університету.

ДРАГОМЕРЕЦЬКА-МАЙДАНЮК О.С., здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти факультету менеджменту та права Вінницького
національного аграрного університету.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1\(52\).324739](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324739)

Анотація. У статті досліджуються історичні етапи розвитку міжнародного гуманітарного права, здійснено періодизацію історичного розвитку міжнародного гуманітарного права. Визначено основні періоди історичного розвитку міжнародного гуманітарного права: перший період – давні часи та епоха середньовіччя; другий період – XVII - XIX століття; третій період – XX століття; четвертий період – кінець XX століття - початок XXI століття. Охарактеризовано основні риси розвитку кожного періоду міжнародного гуманітарного права. Визначено, що періодизація міжнародного гуманітарного права є важливим інструментом для розуміння еволюції норм, що регулюють поведінку учасників збройних конфліктів, а також для вивчення змін у міжнародній практиці і гуманітарному праві. З'ясовано, що кожен етап періодизації допомагає зрозуміти, як міжнародне співтовариство адаптувало свої принципи до нових викликів, технологій та методів ведення війни, що сприяло розвитку більш гуманних і ефективних стандартів захисту цивільного населення і військовополонених, поранених та хворих.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, періодизація історичного розвитку, періодизація історичного розвитку міжнародного гуманітарного права.

Summary. The article examines the historical stages of development of international humanitarian law, and periodizes the historical development of international humanitarian law. The author identifies the main periods of historical development of international humanitarian law: the first period – ancient times and the Middle Ages; the second period – XVII - XIX centuries; the third period – XX century; the fourth period – the end of the XX century - the beginning of the XXI century. The main features of the development of each period of international humanitarian law are characterized. It is determined that the periodization of international humanitarian law is an important tool for understanding the evolution of the rules governing the behavior of participants in armed conflicts, as well as for studying changes in international practice and humanitarian law. It is found that each stage of the periodization helps to understand how the international community has adapted its principles to new challenges, technologies and methods of warfare, which has contributed to the development of more humane and effective standards for the protection of civilians and prisoners of war, the wounded and the sick.

Keywords: international humanitarian law, periodization of historical development, periodization of historical development of international humanitarian law.

Постановка проблеми. Історія людства та історія воєн тісно пов'язані, оскільки війни і збройні конфлікти супроводжували розвиток людських суспільств від самого початку їхнього існування. Вони значною мірою вплинули на політичні, соціальні,

економічні та культурні процеси у світі. Історія воєн також відображає розвиток технологій, стратегії, тактики та правових норм, зокрема міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), яке регулює правила ведення війни та захист прав людей у збройних конфліктах.

Дослідження розвитку міжнародного гуманітарного права має велике значення для забезпечення гуманності в умовах війни, удосконалення механізмів міжнародної відповідальності та адаптації правових норм до сучасних реалій збройних конфліктів. Це також сприяє покращенню міжнародного співробітництва та забезпеченню захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

Періодизація міжнародного гуманітарного права допомагає зрозуміти його розвиток, адаптацію до нових умов та ефективність застосування норм на різних етапах історії. Це важливий інструмент для дослідження, розуміння та вдосконалення міжнародного гуманітарного права.

Результати аналізу наукових публікацій. Збройна агресія російської федерації проти України, сучасні міжнародні військові та внутрішньодержавні конфлікти сприяли дослідженню історичного розвитку міжнародного гуманітарного права. Окремі аспекти даної проблеми досліджували: М.О. Акімов, О.В. Гороховська, М.М. Гнатовський, К.В. Громовенко, І.М. Жаровська, Т.Р. Короткий, Я.Ю. Миколаєнко, П.П. Пацурківський, І.С. Семенюк, Я.О. Тицька, Н.В. Хендель та інші.

Метою статті є визначення історичних етапів розвитку міжнародного гуманітарного права та її загальна характеристика.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі основні завдання: здійснити періодизацію історичного розвитку міжнародного гуманітарного права; охарактеризувати основні риси розвитку кожного періоду міжнародного гуманітарного права.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне гуманітарне право – це система принципів і норм, які регулюють поведінку з особами, що не беруть участі у бойових діях, і обмежують методи та засоби ведення війни. Розвиток МГП можна умовно поділити на кілька етапів, що відповідають змінам в історії міжнародних відносин та розвитку правових норм. Розглянемо основні етапи його становлення та розвитку.

Перший період – давні часи та епоха середньовіччя: зародження гуманітарних норм. Правові норми, що регулюють ведення війни, є такими ж давніми, як і сама війна. Відповідні звичаї можна знайти у всіх регіонах світу, зокрема в Азії, Африці, доколумбовій Америці та Європі, а тому норми МГП, більшість яких не є універсальними за способом свого виникнення, є універсальними за своєю природою, оскільки їхні засади містяться в більшості неєвропейських систем мислення. Проте незважаючи на своє походження, ці стародавні звичаї мали суттєвий недолік – їх застосування обмежувалось конкретними регіонами та дуже часто конкретною війною [1, с. 9].

За Законами Ману (бл. II-го ст. до н. е. – I-е ст. н. е) уважалось неприпустимим під час війни вбивати старих, дітей і жінок, а також парламентарів, осіб, котрі здалися в полон, і поранених. Не підлягали захопленню та знищенню храми й інші культові спорудження і їхні хоронителі. Однак ці правила часто порушувалися. Закони, що забезпечують захист певних категорій осіб, можна знайти в історії персів, греків і римлян, у Стародавньому Китаї, в Африці та християнських державах. Інколи полководці наказували своїм військам зберігати життя захоплених у полон солдат, добре поводитися з ними, захищати цивільне населення сторони противника, і нерідко після закінчення воєнних дій сторони домовлялися про обмін полоненими. Заборонялися

напади на деякі об'єкти й віроломні способи ведення бою, зокрема такі як використання отрути [2, с. 12].

Один із перших документів, який містив норми, схожі на сучасне міжнародне гуманітарне право, – це Кодекс Хаммурапі (приблизно 1750 р. до н.е.), який містив правила ведення війни та захисту цивільних осіб. Кодекс забороняв надмірну жорстокість під час захоплення міст і встановлював правила для захисту населення від насильства. Наприклад, заборонялося захоплення та поневолення мирного населення під час війни.

У Стародавньому Єгипті, в періоди ведення війни з сусідніми народами, також існували певні правила, які захищали осіб, що не брали участі у бойових діях, таких як старі, жінки та діти.

У Стародавній Греції існувала ідея “гуманних” умов для ведення війни, хоча це часто залишалося в межах ідеалів, а не реальних практик.

У Стародавньому Римі були розроблені більш детальні концепції і норми, що регулювали ведення війни. Наприклад, римське право містило положення, що стосуються захисту цивільних осіб від насильства під час збройних конфліктів. Відоме римське правило, передбачало, що мирні жителі повинні бути захищені від нападів і насильства.

У середньовіччі певні правила для ведення війни були закріплені в релігійних документах, а також у звичаях війни в Європі. Однак вони носили непослідовний і локальний характер. Основною ідеєю в період середньовіччя, що визначала ведення війни, була релігійна мораль, а також принципи феодалських відносин. Однак в цей період почали формуватися і перші міжнародні угоди, які закріплювали гуманітарні норми для збройних конфліктів. У середньовіччі розвиваються християнські принципи справедливості війни: виникнення принципу “священної війни”, або “праведної війни” (*bellum justum*). Ідеї святого Августина, який визнавав, що війна може бути справедливою, якщо вона ведеться для захисту релігійних цінностей і громадян, надавали певну моральну основу для обмеження насильства.

Протягом XI-XIII ст.ст. відбуваються хрестові походи. Хоча вони, характеризувалися жорстокістю, але в цей час виникали певні принципи, які обмежували насильство. Наприклад, вважалося, що війна повинна вестися лише проти ворогів християнської віри, а мирне населення, яке не брало участь у боротьбі, мало бути захищене.

У середньовіччі розвивалася етика лицарства, яка також заклала початок гуманного ставлення до полонених та захисту жінок і дітей під час війни. Лицарі мали дотримуватися моральних норм і не зраджувати своїх обіцянок.

На українських теренах ще в XII ст. великий князь Київської Русі Володимир Мономах давав настанови своїм синам: “Куди б ви не тримали шлях по своїх землях, не давайте отрокам заподіяти шкоду ні своїм, ні чужим, ні селам, ні посівам, щоб не стали проклинати вас... Не давайте сильному губити людину – ні правого, ні винного не вбивайте і не наказуйте вбити його” [3, с. 5].

Зародження міжнародного гуманітарного права у давні часи та у період середньовіччя було пов'язано з розвитком ідеї справедливості у війні, що з часом стало основою для більш структурованих і юридично закріплених норм. Хоча в той час не існувало чітко визначених міжнародних правил, звичаїв, релігійні та моральні принципи, що виникали в різних культурах, заклали підвалини для подальшого розвитку гуманітарного права, яке охоплює захист мирного населення та обмеження насильства під час збройних конфліктів.

Другий період XVII–XIX століття: початок формування міжнародних гуманітарних норм. У цей період з'являються перші спроби систематизувати правила ведення війни. Важливим етапом стало проголошення норм гуманітарного права на основі міжнародних угод між державами.

Міжнародне право виникло значною мірою як право війни. Ще у 1625 р. вийшла книга Г. Гроція, яка мала назву “Про право війни та миру” (*De jure belli ac pacis*). Головна увага приділялася визначенню правових підстав для початку війни, тобто праву на війну (*jus ad bellum*). Друга частина – право війни (*jus in bellum*), що встановлює правила ведення військових дій, розвивалася повільніше. Варто зазначити, що Г. Гроцій був енциклопедично освіченим і талановитим дослідником, перу якого належать понад 90 праць з історії держави і права, проблематики війни і миру, міжнародного, природного та канонічного права, питань загальної історії, етнографії, античної літератури, культури. У трьох книгах пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права (1625 р.) [4, с. 15]. Ця робота мала величезний успіх і витримала декілька видань іще за життя автора (до 1775 року мала 77 перевидань різними європейськими мовами) [5]. Проте 1627 року працю було внесено до папського списку заборонених книг, у якому вона перебувала до 1900 року [4, с. 15].

Його теорія міжнародного права передбачала, що замість влади Папи Римського відносини між державами повинні визначати угоди, засновані на природному праві народів; виправдовувала справедливі і засуджувала несправедливі війни, що порушують природні права інших і тому повинні бути припинені; засуджувала надмірну жорстокість, якої можна було б уникнути під час війни [5].

Дослідження питань війни і миру Г. Гроцій здійснює також з погляду природного права, розпочинаючи з питання, чи може бути війна справедливою і чи дозволено коли-небудь воювати. Це питання Г. Гроцій пропонує виводити із самої природи. Право природне, згідно з Г. Гроцієм, не відкидає війни. Первинними спонуканнями природи є почуття самозбереження, власного блага, уникнення загибелі (Марк Тулій Ціцерон), збереження ества, дотримання усього, узгодженого з природою, і уникнення протилежного цьому. Метою війни є збереження фізичної недоторканності і життя, збереження речей, корисних для життя, що відповідає цим спонуканням. Так само їм відповідає застосування сили за необхідності досягнення цих цілей. Далі має відбутися пізнання відповідності речей з самим розумом, який є найголовнішою властивістю живої істоти. Саме пізнання відповідності, в якій полягає гідність, і яку слід ставити найвище за все, притягує безпосереднє устремління душі. Хоча ці спонукання природи і повертають нас до здорового розуму, сам здоровий розум має бути дорожчий того, що повертає нас до нього [6, с. 19-20]

Важливо, що вчення Г. Гроція про право війни і миру зорієнтовано на формування нового типу світової спільноти, заснованого на раціонально-правових принципах рівності, співробітництва і взаємності у відносинах між усіма людьми, народами й державами, на ідеї єдиного міжнародного правопорядку, який добровільно встановлюють і якого послідовно дотримуються суверенні держави [4, с. 16].

Війна така ж стара, як людство, і всі цивілізації та релігії намагалися обмежити її руйнівні наслідки, підпорядковуючи воїнів загальноприйнятій практиці, кодексам честі та місцевим або тимчасовим угодам із супротивниками. Ці традиційні форми регулювання ведення війни стали значною мірою неефективними через поширення великих армій, укомплектованих за призовом, та промислове виробництво потужної зброї впродовж дев'ятнадцятого століття – з трагічними наслідками на полі бою. Військові медичні служби не були належним чином оснащені для того, щоб впоратись із

величезною кількістю потерпілих у результаті застосування сучасної зброї, внаслідок чого десятки тисяч поранених, хворих та помираючих солдатів були покинуті без будь-якого догляду після бою. Ця тенденція, що почалася з наполеонівських воєн у Європі (1803 – 1815 рр.) і завершилася американською громадянською війною (1861 – 1865 рр.), стала новим етапом впровадження низки впливових гуманітарних ініціатив як у Європі, так і в Північній Америці, спрямованих на полегшення страждань жертв війни та систематичну кодифікацію сучасного МГП [7, с. 39].

Захист жертв війни, поранених, полонених, мирного населення привернув увагу міжнародного права лише у другій половині XIX ст. Початок систематизованого розвитку міжнародного гуманітарного права відноситься до середини XIX століття, коли сталися важливі події, які визначили основи сучасного гуманітарного права.

Виклад історії сучасного МГП заведено починати з 24 червня 1859 р., коли під селищем Сольферіно в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Гуманітарні наслідки битви були жахливими: на полі бою, а також у розташованих поблизу населених пунктах залишилися кілька десятків тисяч поранених та загинув солдатів з обох сторін. Свідком цих подій став женевський комерсант Жан Анрі Дюнан, який, вражений стражданнями поранених, покинутих без медичної допомоги на полі бою, намагався разом із місцевими мешканцями організувати надання допомоги всім, хто мав у ній потребу. На основі своїх вражень А. Дюнан 1862 року опублікував книжку “Спогади про Сольферіно”, в якій було сформульовано дві основні пропозиції: укласти юридично обов’язкову конвенцію, що надаватиме захист пораненим у діючих арміях, та створити національні товариства, які в мирний час підготують персонал та матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим і хворим під час війни, підтримуючи зусилля військових санітарних служб. Книга А. Дюнана та його пропозиції були сприйняті з ентузіазмом, чому сприяла значна мода на філантропічні товариства в тогочасній Європі [1, с. 9-10].

За пропозицією Анрі Дюнана був створений комітет, що складався з його однодумців, так званий “Комітет п’яти”, однією з основних цілей якого була розробка міжнародних гуманітарних принципів, а також вивчення можливості створення в кожній країні добровільного суспільства допомоги, члени якого будуть навчатися і готуватися в мирний час до надання допомоги військово-медичній службі під час воєнних дій. Надалі саме цей комітет з’явився засновником Комітету Червоного Хреста, а з 1880 р. став називатися Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

Першим президентом Міжнародного комітету допомоги пораненим став юрист і тодішній голова Женевського філантропічного товариства Гюстав Муаньє, якому вдалося переконати швейцарський уряд провести дві дипломатичні конференції, на першій з яких (жовтень 1863 р.) було обговорено пропозиції Дюнана, а на другій (серпень 1864 р.) – 12 державами прийнято Женевську Конвенцію про поліпшення долі поранених у діючих арміях. З цієї Конвенції починається історія сучасного позитивного МГП, основним “ангелом охоронцем” якого є МКЧХ. Відтоді було укладено десятки багатосторонніх договорів з питань МГП [1, с. 10].

Женевська Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях затвердила емблему Червоного Хреста на білому тлі – кольори швейцарського національного прапора, але навпаки – як нейтральний захисний знак для лікарень і тих, хто допомагає пораненим та хворим на полі бою [7, с. 40].

В Женевській Конвенції про поліпшення участі хворих і поранених воїнів під час сухопутної війни 1864 року були закладені основи нейтральності: священнослужителі,

лікарі та інші медичні працівники не вважаються учасниками збройного конфлікту та не можуть захоплюватись в військовий полон; пораненим надається однакова медична допомога, незалежно від того на чиєму боці вони воюють [3, с. 5]. Ця угода мала важливе значення для розвитку міжнародного гуманітарного права, ставши основою для подальших конвенцій та доповнень, зокрема Женевських Конвенцій 1906, 1929, 1949 років і додаткових протоколів, що розширювали обсяг захисту жертв війни. Женевська Конвенція 1864 року стала початком формулювання стандартів, які допомогли створити механізми захисту прав людини у воєнних конфліктах, що є важливою частиною міжнародних зусиль для запобігання варварським методам ведення війни.

Женевська Конвенція 1864 року пройшла своє бойове хрещення вже через два роки після її прийняття, під час австро-пруської війни 1866 року. Цей конфлікт став першою війною, в якій застосовувалися принципи цієї Конвенції, що стосувалися гуманітарного поводження з пораненими та хворими солдатами.

Таким чином, австро-пруська війна 1866 року стала важливою перевіркою для Женевської Конвенції 1864 року, і хоча на практиці її положення не завжди виконувалися в повному обсязі, війна показала, що ідеї гуманітарного права можуть бути реалізовані навіть в умовах бойових дій.

У 1867 році майже всі провідні держави ратифікували Женевську Конвенцію 1864 року, крім Сполучених Штатів, які зробили це в 1882 році. З цього часу Конвенція придбала загальний характер, що було дуже важливо для її авторитету. Франко-пруська війна 1870 р. показала, наскільки складно забезпечити виконання положень Женевської Конвенції 1864 р. і норм звичаєвого права.

Франко-пруська війна (1870 – 1871 рр.) була важливим етапом у формуванні сучасної Європи, а також мала значний вплив на розвиток міжнародного гуманітарного права. Цей конфлікт, що відбувся між Другою Французькою імперією та Пруссією, став каталізатором для подальшого розвитку міжнародних гуманітарних норм, зокрема в частині прав військовополонених і захисту цивільного населення.

Франко-пруська війна призвела не лише до зміни балансу сил в Європі, але й привернула увагу світового співтовариства до проблеми міжнародно-правового регулювання законів ведення бойових дій. Надто удосконалилась зброя, щоб війна залишалась виключно справою військових, надто великими стали людські втрати цивільного населення та матеріальна шкода об'єктам власності, історичним і культурним цінностям. Залишалися без відповіді питання правомірності участі цивільних осіб (некомбатантів) у бойових діях, правового статусу партизанів, допустимості репресалій до населення окупованих територій тощо [8].

Один з важливих аспектів міжнародного гуманітарного права, який став особливо актуальним під час франко-пруської війни, стосувався поводження з військовополоненими. Під час конфлікту обидві сторони зазнавали великих втрат, і питання про поводження з полоненими стало важливим. За стандартами того часу, військовополонених часто тримали у важких умовах, але вже тоді з'являються перші спроби організувати гуманні умови для полонених.

Франко-пруська війна стала важливим етапом в історії міжнародного гуманітарного права, оскільки вона продемонструвала потребу в удосконаленні існуючих норм і стандартів, особливо в аспектах поводження з військовополоненими і захисту цивільного населення. Хоча на момент війни вже існувала Женевська Конвенція 1864 року, її дія була обмежена і потребувала розширення і уточнення. Війна стала потужним стимулом для розвитку міжнародного гуманітарного права в другій половині

XIX століття, що в кінцевому підсумку призвело до формулювання більш чітких і універсальних норм, які захищають права людей під час збройних конфліктів.

Першим військовим конфліктом, в якому Женевської Конвенції 1864 року дотримувалися обидві воюючі сторони, була сербсько-болгарська війна 1885 р. Хоча війна тривала лише кілька місяців, вона мала важливе значення для розвитку МГП, зокрема у питаннях поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Смертність в ній склала не більше 2 %. На цей раз держави зрозуміли, що Женевська Конвенція служить їх обопільному благу, і даний факт більш не піддавався сумніву.

Війна була жорстокою, з порушеннями прав як військовополонених, так і цивільного населення. Болгарські та сербські війська здійснювали напади на мирні міста та села, захоплюючи людей, вбиваючи або грабуючи цивільних осіб. Військові також стикалися з поганими умовами для полонених, оскільки правила щодо поводження з ними були слабо прописані і часто ігнорувалися.

Одним із важливих аспектів міжнародного гуманітарного права, що мало значення під час сербсько-болгарської війни, було питання захисту цивільного населення. Війна часто велася з порушенням принципу “дійсної необхідності”, коли військові операції порушували базові права цивільних осіб. Військові обстріли населених пунктів, насильство проти мирних жителів, руйнування інфраструктури – це все стало частиною конфлікту, але в той час ще не існувало достатньо чітких міжнародних норм, щоб ефективно забезпечити захист цивільних під час війни. Ця війна стала ще одним підтвердженням того, що міжнародні гуманітарні норми потребують подальшого розвитку.

Ще одним документом, що заклав фундамент сучасного МГП, є Санкт-Петербурзька декларація про відмову застосування вибухових та запалювальних куль від 29 листопада 1868 р. Декларація забороняла використання в арміях країн-учасниць снарядів, що, маючи вагу менше 400 грамів, були наділені властивістю вибуховості або ж містили ударний чи горючий склад [3, с. 6].

Санкт-Петербурзька декларація стала важливим кроком у розвитку міжнародного гуманітарного права. Вона сприяла розвитку ідеї, що війна не повинна призводити до надмірного та безглузлого страждання, і що застосування певної зброї, яка завдає непропорційної шкоди, має бути заборонено.

Хоча Санкт-Петербурзька декларація була важливим початком, вона не була юридично обов’язковою і не містила санкцій за порушення. Проте вона стала важливою основою для подальшого розвитку міжнародних норм щодо обмежень у застосуванні зброї. Санкт-Петербурзька декларація послужила основою для подальших ініціатив, спрямованих на обмеження використання зброї, що завдає надмірних страждань. Вона стала частиною більш широкого процесу, який згодом включив в себе заборону використання хімічної зброї, мін і інших видів зброї, що можуть спричинити непотрібні страждання для людей, особливо для мирних жителів та поранених.

Женевська Конвенція про поліпшення участі хворих і поранених воїнів під час сухопутної війни від 22 серпня 1864 року та Декларація про відмову застосування вибухових та запалювальних куль від 29 листопада 1868 року мали важливе значення для розвитку міжнародного права.

Безпосереднім джерелом гуманітарного права в його нинішній формі став процес кодифікації звичаїв війни в другій половині XIX – XX ст.ст. Перша спроба кодифікації норм була зроблена під час військового насильства всередині країни Лібером у контексті громадянської війни в США.

Френсис Лібер присвятив 1860 – 1863 рр. розробці інструкцій для армії США, яка у той час вела бойові дії в ході війни між Північчю і Півднем. Кодекс Лібера, був просякнутий ідеями мислителів XVIII ст. і ґрунтувався на загальній концепції, яка передбачала, що війна може бути законною лише за умови відповідності методів її ведення певним правилам. Обов'язком обох сторін конфлікту Лібер вважав дотримання ними прав війни [9, с. 115].

Кодекс Лібера включав закони й звичаї війни, що існували в той час, і призначений для найширшого застосування, причому зовсім не зводиться до контексту громадянської війни в США. Він свідчить про намір сторін застосовувати сукупність гуманітарних норм, особливо в тому, що стосується поводження з військовополоненими, захисту цивільного населення й ведення військових дій взагалі.

Кодекс Лібера містить дві основні норми міжнародного гуманітарного права, а саме про захист цивільного населення (ст. 22) і гідне поводження з військовополоненими (ст. 56). У ньому зачіпаються переважно питання юрисдикції військових трибуналів на окупованих територіях, поводження з військовополоненими й цивільними особами, нерегулярних військ і партизан, капітуляцій та перемир'я [9, с.115].

Кодекс Лібера 1863 р. має вагоме значення для розвитку міжнародного гуманітарного права, оскільки він став першою спробою кодифікації законів і звичаїв війни, що існували на той час. Кодекс Лібера був першим правовим актом, у якому принцип військової необхідності отримав своє нормативне закріплення. Кодекс Лібера значно вплинув на процес подальшої кодифікації законів та звичаїв війни та прийняття аналогічних положень іншими державами.

Отже, ідеї щодо обмеження застосування сили під час збройного конфлікту були вперше реалізовані у Кодексі Лібера 1863 р. та Санкт-Петербурзькій декларації 1868 р. У них вперше, на думку М. Акімова, був сформульований принцип воєнної необхідності, тобто вжиття таких заходів, що є потрібними для досягнення мети війни та правомірними згідно чинного права та звичаїв війни. При цьому для досягнення вказаної мети визнавалось достатнім лише виведення з ладу (але не вбивство) певної кількості супротивників, але якщо при цьому використана зброя, що завдає ушкоджень, які збільшують страждання чи роблять смерть неминучою, то вона не відповідає згаданій меті, а її застосування суперечить законам людинолюбства [6].

Кодекс Лібера був важливим кроком у розвитку міжнародного гуманітарного права, оскільки він став одним з перших документів, який формулював конкретні правила щодо поводження з пораненими, військовополоненими та цивільними особами в умовах війни. Однак він не мав юридичної сили і не був міжнародно обов'язковим актом, але сприяв розширенню принципів гуманності у війні та вплинув на наступні міжнародні угоди.

Кодекс Лібера важливий не лише з юридичної точки зору, але й з моральної. Він визначав, що навіть у воєнних умовах людяність і гуманність мають залишатися важливими критеріями для ведення війни. Це стало основою для подальших гуманітарних норм, що ґрунтуються на принципах, таких як принцип пропорційності (використання сили лише для досягнення військової мети, мінімізуючи шкоду для цивільних осіб) і необхідності (військові дії мають бути обмежені тільки тим, що необхідно для досягнення цілей війни).

Кодекс Лібера був важливою віхою у становленні принципів гуманності в міжнародному праві, які згодом лягли в основу сучасних стандартів ведення війни.

В 1874 р. була проведена Брюссельська конференція з кодифікації законів та звичаїв війни. Вона була скликана після численних військових конфліктів, що відбулися

в середині XIX століття, таких як франко-пруська війна 1870 – 1871 рр., і американська громадянська війна 1861 – 1865 рр. Ці війни показали, що відсутність чітко визначених норм поведінки з пораненими, військовополоненими та цивільними особами призводить до серйозних порушень прав людини та гуманності.

Ініціатива щодо скликання конференції виходила від урядів великих європейських держав, які прагнули знайти загальні правила для ведення війни та мінімізувати страждання під час збройних конфліктів. Це відбулося в умовах розвитку ідеї цивілізованої війни, що була орієнтована на обмеження жорстокості, збереження людяності і забезпечення мінімальних гуманітарних стандартів навіть у часи війни.

Метою конференції була кодифікація правил ведення війни, щоб зменшити страждання цивільного населення; застосування принципу гуманності до всіх учасників війни; регулювання застосування певних видів зброї (наприклад, хімічної зброї); визначення прав і обов'язків держав у контексті війни.

Був запропонований проект Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни, основне завдання якої полягало у встановленні певних правил введення війни і тим самим зменшення її руйнівних наслідків. Автором проекту виступив юрист-міжнародник Фрідріх Марненс. В проекті передбачалась детальна регламентація прав воюючих сторін по відношенню один до одного та цивільного населення, а також порядок відносин між воюючими сторонами та вирішення питання про репресалії [3, с. 7].

На превеликий жаль, двомісячне обговорення (із 27 червня до 27 серпня 1874 р.) не призвело до позитивного результату. Учасники конференції відхилили проект, причому не через незгоду з його окремими положеннями, а через несприйняття самої ідеї про можливість якогось обмеження війни правилами її ведення. Запропонований Ф. Мартенсом документ був прийнятий лише як декларація, а отже, не мав загальнообов'язкової сили. Тим не менше саме по собі проведення конференції мало величезне значення в історії міжнародного права в цілому та міжнародного гуманітарного права зокрема як перша спроба кодифікувати закони та звичаї ведення сухопутної війни. Більше того, положення Брюссельської декларації 1874 р. майже без змін увійшли до текстів відповідних Гаазьких Конвенцій 1899 та 1907 рр. [6].

Перша Гаазька конференція (6 травня – 29 липня 1899 р.) була важливою подією в історії міжнародного права, зокрема в розвитку міжнародного гуманітарного права та регулювання ведення війни. Вона відбулася в місті Гаага (Нідерланди) і стала першим масштабним міжнародним заходом для вироблення спільних правил щодо війни і миру.

Причиною скликання була необхідність створення універсальних норм наприкінці XIX століття, які б регулювали ведення війни, захист мирного населення та обмеження застосування певних видів зброї. Відзначалося зростання напруженості між великими державами, зокрема через гонку озброєнь і міжнародні конфлікти. У зв'язку з цим було вирішено скликати конференцію для обговорення можливості створення міжнародних угод, що обмежували б жорстокість війни.

Участь у конференції взяли делегації 26 країн, серед яких були як великі європейські держави, так і країни з інших частин світу, в тому числі і США. Під час конференції були прийняті конвенції, що встановлюють правила ведення війни, зокрема щодо заборони застосування певних засобів і методів ведення війни, таких як отруйні гази. Зокрема, були прийняті правила про захист поранених та цивільних осіб.

Гаазька Конвенція 1899 року засновувала принципи, які мали значення для обмеження наслідків війни та мінімізації страждань жертв конфліктів.

Гаазька Конвенція про мирне врегулювання спорів 1899 р. – це була одна з головних угод, ухвалених на конференції, що закликала до мирного вирішення міжнародних суперечок, створюючи постійну міжнародну арбітражну інституцію. Гаазька Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень стала першою багатосторонньою угодою, в якій було узагальнений весь наявний політико-правовий арсенал норм і звичаїв, що стосується мирного врегулювання міжнародних суперечок [10, с. 181].

Гаазька Конвенція про закони і звичаї війни 1899 р. містила важливі положення, що регулювали ведення війни. Основні моменти включали: заходи для обмеження жорстокості під час війни, зокрема обмеження на застосування деяких видів зброї (наприклад, вибухових куль і отруйних газів); положення, що стосуються захисту цивільного населення та поранених під час збройних конфліктів; удосконалення правил щодо поведінки військових у полоні, захисту лікарів і медичних установ.

На Гаазькій Конвенції 1899 р. було прийнято рішення про створення постійного міжнародного арбітражного суду, який мав стати інструментом для мирного вирішення міжнародних суперечок без застосування насильства.

Перша Гаазька конференція стала важливим кроком у розвитку міжнародного гуманітарного права та створенні інструментів для мирного вирішення міжнародних спорів. Її рішення стали основою для подальших конференцій і міжнародних угод, включаючи Женевські Конвенції та наступні Гаазькі конференції. Хоча не всі держави були готові прийняти обмеження на застосування військової сили або жорстокі методи ведення війни, тому не всі норми стали обов'язковими для виконання. Рішення конференції носили, в основному, рекомендаційний характер, а деякі країни не дотримувалися прийнятих угод.

Друга Гаазька конференція проходила 15 червня – 18 жовтня 1907 рр. У конференції взяли участь 44 держави: всі учасники першої конференції, а також 17 держав Південної і Центральної Америки. На ній було прийнято аж тринадцять різних конвенцій, що регламентували поведінку воюючих держав під час війни на суші та на морі. У них також містилися норми щодо поводження цих держав з військовополоненими і мирним населенням в разі окупації території іншої сторони збройного конфлікту та чимало інших норм міжнародного гуманітарного права. Особливе місце серед конвенцій, ухвалених в Гаазі в 1907 р., займає оновлена Конвенція про закони і звичаї суходільної війни, що була прийнята на заміну однойменної Конвенції 1899 р. [11, с. 23-24].

Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1907 року включає в себе самі ефективні способи вирішення міжнародних спорів мирним шляхом. Закріплює в собі повноваження, структуру, порядок розгляду та порядок оголошення рішення третейського суду. Держави учасниці даної Конвенції ще раз закріпили статус третейського суду в вирішенні міжнародних спорів [10, с.181].

Гаазькі конференції 1899 і 1907 р. сприяли кодифікації та вдосконаленню законів і звичаїв війни, створили основи для подальшого розвитку міжнародних інститутів, зокрема арбітражу, для мирного вирішення конфліктів. Вони стали важливими кроками у формулюванні принципів, які обмежують масштаби та методи ведення війни, зокрема заборону на певні види зброї та практики, що надмірно жорстокі для людей.

Гаазькі конференції підготували ґрунт для подальших ініціатив в галузі мирного вирішення міжнародних спорів і створили правові інструменти, що стали основою для подальших міжнародних угод, зокрема Женевських Конвенцій і Ліги Націй.

Третій період – ХХ століття: інституціоналізація міжнародного гуманітарного права після Першої та Другої світових воєн.

Після катастрофічних наслідків Першої світової війни міжнародне співтовариство почало активніше працювати над розробкою і прийняттям універсальних норм для захисту прав осіб під час збройних конфліктів.

17 червня 1925 р. було підписано Женевський протокол про заборону застосування під час збройних конфліктів задушливих і отруйних, інших подібних газів та бактеріологічних засобів. Він був підписаний на конференції, що проходила під егідою Ліги Націй у Женеві [12]. Цим документом заборонено використання хімічної та біологічної зброї під час війни. Протокол набув чинності 8 лютого 1928 року, але більшість держав, які підписали його, зайняла позицію визнання зобов'язань за протоколом лише по відношенню до учасників цього договору і лише до тих пір, поки супротивник не порушить його положень [13].

Цей протокол містив також додаткові заборони стосовно застосування під час збройних конфліктів засобів масового враження, які були передбачені ще Гаазькою Конвенцією 1899 р. Останнє було зумовлено масовим застосуванням під час Першої світової війни воюючими державами отруйних речовин [11, с. 24].

Женевський протокол не накладає зобов'язання на держави, які його підписали, не виробляти, не зберігати і не транспортувати перелічені в ньому види хімічної та біологічної зброї. Ці аспекти діяльності, пов'язаної з хімічною та біологічною зброєю, стали предметом Конвенції про біологічну зброю 1972 року та Конвенції про хімічну зброю 1992 року [13].

Після Першої світової війни питання поводження з військовополоненими стало одним із важливих аспектів міжнародної безпеки і гуманітарного права. Військовополонені під час цієї війни часто ставали жертвами жорстокого поводження, поганих умов утримання, примусової праці та голоду. Це підштовхнуло міжнародну спільноту до необхідності створення міжнародних норм, які б гарантували захист прав військовополонених. Зміни в тактиці ведення війни та нові гуманітарні виклики вимагали прийняття нових норм права, які захищали права військовополонених.

27 липня 1929 р. на дипломатичній конференції у Женеві, скликаній Швейцарією була прийнята Конвенція про поводження з військовополоненими [14]. Вона набула чинності 19 липня 1931 р. і стала важливою віхою в еволюції міжнародного гуманітарного права. Вона допомогла покращити умови утримання військовополонених, захистити їхні права та встановити мінімальні стандарти поводження з ними. Ця Конвенція підготувала ґрунт для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права і зміцнила систему захисту прав людини в умовах війни.

Важливою подією в історії міжнародного гуманітарного права є Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях на полі бою, яка була підписана 27 липня 1929 року в Женеві [15]. Ця Конвенція значно покращила гуманітарні стандарти для поранених та хворих у війні, визначивши конкретні зобов'язання щодо медичного догляду, охорони медичних установ і забезпечення гуманності під час збройних конфліктів. Одним із важливих аспектів Конвенції є захист медичних працівників, які надають допомогу, і медичних установ, що зберігають нейтральність і не беруть участі в бойових діях. Конвенція стала важливим етапом на шляху до створення Женевських Конвенцій 1949 року, які стали ще більш детальними і охоплювали більший спектр прав і обов'язків сторін війни.

Одним з найвагоміших завершальних акордів формування галузі міжнародного гуманітарного права став ухвалений в 1936 р. Лондонський протокол про правила дій підводних човнів проти торговельних суден у воєнний час. Відповідно до цього Протоколу затоплення торговельного судна вважалося правомірним лише за умови

попереднього переміщення пасажирів, екіпажу такого судна і його корабельних документів у безпечне місце [11, с. 24].

24 жовтня 1945 року на конференції у Сан-Франциско, на підставі Хартії Об'єднаних Націй, представники 51 країни ратифікували договір про створення ООН. Україна в числі перших підписала Статут і увійшла в групу країн-засновниць ООН.

ООН має надзвичайно важливу роль у розвитку, популяризації та забезпеченні виконання норм міжнародного гуманітарного права. Вона координує міжнародні зусилля щодо захисту прав людини та гуманного поводження з цивільними особами та військовими в умовах збройних конфліктів. Протягом десятиліть ООН працює над розширенням обсягу та універсалізацією норм МГП, використовуючи різноманітні механізми для забезпечення прав людини, розслідування воєнних злочинів і сприяння міжнародному миру та безпеці.

Попри значні досягнення ООН у розвитку міжнародного гуманітарного права та гуманітарної допомоги, організація стикається з численними проблемами в забезпеченні ефективного виконання цих норм. Неодноразові невдачі у вирішенні конфліктів, неефективність миротворчих місій, політичні перешкоди і складнощі з реалізацією міжнародного правосуддя є важливими аспектами, які ставлять під сумнів ефективність ООН у забезпеченні гуманітарного захисту в умовах збройних конфліктів. На сучасному етапі ООН потребує зміни структури та механізмів ООН. Однією з основних проблем у забезпеченні ефективності ООН в контексті МГП є використання права вето постійними членами Ради Безпеки. Це часто призводить до блокування рішень, які могли б запобігти збройним конфліктам або покарати порушників міжнародного гуманітарного права. Також потрібно створити більш ефективні механізми моніторингу дотримання міжнародного гуманітарного права у реальному часі за допомогою нових технологій, зокрема використання супутникових знімків та іншої високотехнологічної апаратури для спостереження за порушеннями. Важливим є створення спеціалізованих органів в межах ООН для прискореного реагування на воєнні злочини та гуманітарні катастрофи, що дозволить оперативніше здійснювати правосуддя.

Після Другої світової війни було прийнято чотири основних документи міжнародного гуманітарного права, які суттєво підсилили захист жертв збройних конфліктів:

- Женевська Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях від 12 серпня 1949 р.;
- Женевська Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р.;
- Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.;
- Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.

У 1977 р. положення цих Конвенцій були розширені двома додатковими протоколами: Додатковий протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977р.; Додатковий протокол до Женевських Конвенцій від 12 серпня 1949р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 р.

Женевські Конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них стали основними документами, які формують сучасну систему міжнародного гуманітарного права. Вони визначають принцип гуманності в умовах збройних конфліктів і стали важливими для

захисту прав осіб, які не беруть участі в бойових діях, а також для розвитку міжнародного правосуддя, що ставить за мету покарання за порушення цих прав.

Четвертий період кінець XX століття – початок XXI століття: міжнародне гуманітарне право адаптується до нових типів збройних конфліктів і технологій. Наприкінці XX і на початку XXI століття розвиток міжнародного гуманітарного права продовжується в умовах нових типів конфліктів, таких як терористичні атаки, внутрішні конфлікти, використання новітніх технологій у війні, кіберзброя, застосування дронів і високотехнологічних систем, які змінюють підходи до міжнародного гуманітарного права. Постає питання адаптації міжнародного гуманітарного права до нових викликів.

У 1993 р. було прийнято Конвенцію про заборону хімічної зброї, яка є важливим міжнародним договором, який є правовою основою для боротьби з хімічною зброєю та її поширенням, а також обмеженням її використання. Ця Конвенція є важливим етапом у міжнародному гуманітарному праві та в процесі обмеження застосування зброї, яка може призвести до масових страждань серед мирного населення. Вона має велике значення для захисту прав людини, гуманітарного права та міжнародної безпеки.

У 2002 р. розпочав роботу Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), який займається переслідуванням осіб за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, що є важливою складовою сучасного розвитку МГП.

МКС відіграє важливу роль для забезпечення принципу невідворотності покарання за найтяжчі злочини вищих посадових осіб держав, на яких поширюється імунітет у межах національних розслідувань.

Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, але не ратифікувала^{*} його, що після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році ратифікація цього документу є одним із прямих міжнародних зобов'язань України. Водночас Римський статут передбачає можливість визнання юрисдикції МКС державою, яка не ратифікувала статут [16, с. 211-212].

МКС є важливим механізмом для забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Він виконує ключову роль у притягненні до відповідальності осіб за порушення норм, які захищають цивільне населення і обмежують застосування насильства в умовах збройних конфліктів. Однак існують певні проблеми та обмеження, зокрема щодо юрисдикції і співпраці з державами, що перешкоджають повному виконанню функцій МКС в рамках забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права.

Висновки.

Міжнародне гуманітарне право пройшло довгий шлях від свого зародження в стародавні часи до сучасного стану. Сьогодні воно продовжує розвиватися, реагуючи на нові виклики, що виникають у світі. Основною метою МГП залишається зменшення страждань людей під час збройних конфліктів і забезпечення захисту тих, хто не бере участі в бойових діях.

Сучасне міжнародне гуманітарне право забороняє акти насильства або загрози насильства, що мають основною метою тероризувати цивільне населення. Міжнародним гуманітарним правом передбачені обмеження ведення військових дій.

Періодизація міжнародного гуманітарного права є важливим інструментом для розуміння еволюції норм, що регулюють поведінку учасників збройних конфліктів, а також для вивчення змін у міжнародній практиці і гуманітарному праві. Кожен етап

^{*} Від ред. Римський статут наразі ратифікований Україною 21 серпня 2024 року [URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-IX#Text>].

періодизації допомагає зрозуміти, як міжнародне співтовариство адаптувало свої принципи до нових викликів, технологій та методів ведення війни, що сприяло розвитку більш гуманних і ефективних стандартів захисту цивільного населення і військовополонених, поранених та хворих.

Чітке розуміння етапів розвитку міжнародного гуманітарного права сприяє зміцненню співпраці між державами та міжнародними організаціями. Періодизація допомагає оцінити, як міжнародні інституції, зокрема ООН, Міжнародний кримінальний суд та інші, розвивали свої механізми для захисту прав людини і гуманітарного права в умовах війни.

Визначення етапів розвитку міжнародного гуманітарного права дозволяє оцінити, наскільки ефективними були різні правові норми на різних етапах розвитку, чи зуміли вони адаптуватися до нових умов та чи забезпечують належний захист жертвам війни.

Для військових, політиків та інших учасників збройних конфліктів важливо знати історію розвитку норм МГП і те, як ці норми еволюціонували, щоб бути здатними застосовувати їх на практиці. Це дозволяє зменшити порушення прав людини під час війни і запобігти воєнним злочинам.

Основні етапи історичного розвитку міжнародного гуманітарного права: перший період – давні часи та епоха середньовіччя; другий період – XVII-XIX століття; третій період – XX століття; четвертий період – кінець XX століття-початок XXI століття.

Використана література

1. Гнатовський М.М., Короткий Т.Р., Хендель Н.В. Міжнародне гуманітарне право: довідник для журналістів. 2-ге вид., доповн. Одеса: Фенікс, 2015. 92 с.
2. Жаровська І.М. Історія виникнення й розвитку міжнародного гуманітарного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 12-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_1%281%29__4 (дата звернення: 24.12.2024).
3. Громовенко К.В., Тицька Я.О. Становлення класичного міжнародного гуманітарного права (історичний нарис). *Альманах міжнародного гуманітарного права*. 2023. Вип. 30. С. 3-13.
4. Павко Я. Гуго Гроцій – один із засновників науки міжнародного права. *Віче*. 2011. № 6. С. 15-16. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2472> (дата звернення: 24.12.2024).
5. 10 квітня 1583 року народився Гуго Гроцій. URL <https://c4u.org.ua/media/calendar/97> (дата звернення: 24.12.2024).
6. Заєць А.П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 16-20.
7. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс МКЧХ. 2020. 358 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-Melzer-Comprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf> (дата звернення: 24.12.2024).
8. Акімов М.О. Брюссельська конференція 1874 року та її значення у міжнародному гуманітарному праві: матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2558 (дата звернення: 24.12.2024).
9. Гороховська О.В., Семенюк І.С. Кодекс Лібера та його значення для розвитку й кодифікації міжнародного гуманітарного права. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 2 (44). С. 114-118.
10. Миколаєнко Я.Ю. Гаазькі Конвенції 1899 та 1907 рр. про мирне вирішення міжнародних суперечок. *Науковий вісник ужгородського національного університету*. 2015. С. 179-181.
11. Пацурківський П.П. Еволюція природи міжнародного гуманітарного права: матеріали Міжнародної наукової Інтернет-конференції *Актуальні дослідження правової та історичної*

науки. Вип. 57, м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 16 – 17 січ. 2024 р. / редкол. : О. Яремко та ін. ГО “Наукова спільнота”. WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО-П Шпак В.Б. С. 21-28.

12. Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare. Geneva. 17 June 1925. URL: https://front.un-arm.org/wp-content/uploads/assets/WMD/Bio/pdf/Status_Protocol.pdf (дата звернення: 24.12.2024).

13. Посібник з експортного контролю України. URL: <http://exportcontrol.in.ua/pro-posibnyk> (дата звернення: 24.12.2024).

14. Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/305-IHL-GC-1929-2-EN.pdf> (дата звернення: 24.12.2024).

15. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 27 July 1929. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/pt/ihl-treaties/gc-wounded-1929?activeTab=historical> (дата звернення: 24.12.2024).

16. Маньгора В.В., Маньгора Т.В. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. № 3(46)/2023. С. 205-214.

~~~~~ * * * ~~~~~